

Kırgızistan'da XX. Yüzyılın Başındaki Olayların Araştırılmasında El Yazmaların Tarihi Kaynak Olarak Kullanılması

Aida Kubatova*

Giriş

Tarihi olayları araştırmada el yazmaları ve hatıraları gözden geçirip onları arşiv bilgileri ve bilimsel eserlerle kıyaslayarak tarihi gerçekleri ortaya çıkarmak mümkündür. XIX yy. sonu ve XX yy. başındaki (1917 Sovyet yönetimi kurulana kadar) Kırgızistan tarihi ile ilgili yapılacak olan araştırmalarda arşiv belgeleri ve bilimsel eserlerin yanında el yazmalar da mutlaka ele alınmalıdır. El yazmaların çoğunluğu kendi devrindeki olaylara bizzat şahit olan yerli aydın kimseler tarafından kaleme alınmıştır.

Arap, Latin veya Kiril harfiyle kaleme alınan, bazıları Çağatay, Arap ve Fars dillerinde yazılan el yazmalar, Rus Çarlığı dönemindeki Kırgızların siyaseti, ekonomik tarihi, sosyal yapısı ve kültürü hakkında geniş bilgiler sunmaktadır. El yazmalarda Rus Çarlığı'na bağlandıktan sonraki siyasi, sosyal ve medeni hayattaki değişimler yansıtılmıştır. El yazmalarda Kırgızların hayat tarzı, geleneği, efsaneleri, şiirleri, şecereleri ve "Manas" destanı başta olmak üzere başka bir çok destanlar ile ilgili bilgiler bulunmaktadır.

Günümüzde el yazmaların çoğu Kırgızistan Cumhuriyeti Millî Bilimler Akademisi El Yazmalar Fonu'nda muhafaza edilmektedir. Makalede Millî Bilimler Akademisi El Yazmalar Fonu'nda kayıtlı materyaller ve edebiyat eserlerinin ışığında Osmonalı Sıdıkov, İbrayım Abdrahmanov, Aldaş Moldo, Talıp Baybolot Uulu, K.Miftakov, Moldo Kılıç, M. Kopobayev gibi bazı el yazma yazarları, verdikleri eserleri ve onların eğitim alanındaki faaliyetleri ele alınacaktır. Ayrıca el yazma eserlerin genel olarak içerdiği konulara ve tarihi olaylara değinilecektir.

* Dr. Öğr. Üyesi, Kırgızistan Cumhuriyeti Millî Bilimler Akademisi Tarih ve Kültürel Miras Enstitüsü Bölüm Başkanı, Bişkek/KIRGIZİSTAN, aidakubatova66@gmail.com

Kırgızistan Cumhuriyeti Milli Bilimler Akademisi, El Yazmalar Fonu Hakkında Genel Bilgi

Bilimsel bir merkez niteliğini taşıyan El Yazmalar Fonu, Türkistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Eğitim Komiserliğine bağlı Bilim Komisyonu'nun gayretleri neticesinde kurulmuştur. Adı geçen komisyonun başkanlığını tanınmış şahsiyetlerden E. Arabayev yapmıştır. Bilim adamlarının halk arasındaki bilgileri kayıt altına almaları sayesinde El Yazmalar Fonu'na materyaller toplanmıştır. El Yazmalar Fonu'da halktan yani birinci ağızdan ilk bilgilerin sistemli bir şekilde toplanması 1922 yılında başlamıştır. 1922-1926 yılları arasında XX. yüzyılın büyük manasçısı Sagımbay Abdrahmanov'un seslendirdiği Manas Destanı'ndan parçalar, İbıray Abdrahmanov ve Kayum Miftakov tarafından derlenmiş ve bunlar El Yazmalar Fonu'nun ilk materyallerini oluşturmuştur.

1924 yılında Kara Kırgız Muhtar Cumhuriyeti kurulduktan sonra aynı sene Aralık ayında Bilim Komisyonu Akademik Merkezi tarafından tekrar bir organizasyon yapılmıştır. Başında E. Arabayev'in bulunduğu Bazarkul Daniyarov, Osmonkul Aliyev, K. Yudahin ve İvanov'ların üye oldukları grup halk içinden sözlü bilgileri de toplayıp kağıda aktarmışlardır. 1926 yılında K. Miftakov ve A. Şabdanov derlenen materyallere göre el yazmaları belgeleme ve sistemleştirme işlerini yapmışlardır. 1940 yılında Dil, Edebiyat ve Tarih Araştırma Enstitüsü kurulduktan sonra el yazmaların tamamı bu enstitüye devredilmiştir.

1954 yılında El Yazmalar Fonu bu enstitütüden ayrılarak SSCB Bilimler Akademisinin El Yazmalar Fonu'na bağlanmıştır. 1968-1987 yıllarında faaliyette bulunan Kırgız SSC Dil ve Edebiyat Enstitüsü, 1987'den itibaren Sosyal Bilimler Bölümü çatısı altında El Yazmalar Bölümü olarak faaliyetlerine devam etmiştir. Bu kurum günümüzde Kırgızistan Cumhuriyeti Ç. Aytmatov Dil ve Edebiyat Enstitüsüne bağlı olarak faaliyetlerini sürdürmektedir. El Yazmalar Fonundaki materyaller Tarih (731 dosya), Folklor (875 dosya), Özel Fon (198 dosya), Manas destanı (927 dosya), Akınların Şiirleri, Kırgızistan Şair ve Yazarları, Dilbilimi, Edebiyat Çalışmaları, Ses Kayıtları adlı bölümlere göre tasnif edilmiştir ve bu konulara göre muhafaza edilmektedir.

El yazmalar Fonunda Manas Destanı'nın farklı manasçılardan derlenen 116 varyantı bulunmaktadır. Folklor çeşidi olarak Manas Destanı haricinde Er Töştük, Kococaş, Canıl Mırza, Er Tabıldı, Kurmanbek, Sarinci Bököy, Olcobay menen Kişimcan, Kedaykan, Ak Möör gibi 22 millî destan El Yazmalar Fonu'nda kayıtlıdır.

El yazmaların elektronik katalogunu oluşturma işleri 2013 yılında başlamıştır. El yazmaları elektronik ortama aktarma Bizdin Muras Vakfı ve Soros Fonu işbirliği ve maddi desteğiyle gerçekleşmiştir. Günümüzde 401 000 sayfadan oluşan çok değerli 3000 el yazma elektronik ortama aktarılmıştır. Bu sene başında 350 el yazma ilk defa özel bir sitede araştırmacıların kullanımına açılmıştır.¹ Sitede kullanıma açılan el yazmaların çoğu önceden basılmayan materyallerden oluşmaktadır. Onların içinde nadir eserler etnografi ve arkeoloji heyetlerinin materyalleri, 1916 yılına ait arşiv belgeleri ve ayrıca Kırgız dili ve tarihi ile ilgili kaynaklar bulunmaktadır.

Kırgızistan'da XX. yüzyılın başındaki olayların araştırılmasında El Yazmalar Fonu'nun Tarih bölümündeki bir çok materyaller yardımcı olacaktır. Rus Çarlığı'na karşı 1916 isyanı, sebepleri ve Çin'e kaçan Kırgızların tekrar anavatana dönmeleri ile ilgili arşiv belgeleri bulunmaktadır. 1916 millî mücadelesi hakkında bilgiler Sovyet rejimi kurulduktan sonra toplanmıştır. D. Medjitov, M.Rabinoviç, İ.Linşits, ve V.Salim, K.Üsönbayev, İ.Abdrahmanov, Yusurov, Pyaskovskiy gibi bir çok yerli araştırmacıların 1916 isyanıyla ilgili topladıkları materyaller muhafaza edilmektedir. Ayrıca 1916 isyanına bizzat katılanların anlattıkları ve hatıraları kaydedilen dosyalar arasında yer almaktadır.² El Yazmalar Fonu'nda 1917 yılında gerçekleşen Şubat ve Ekim İhtilalleri, Sovyet yönetiminin kuruluşu ve İç Savaş ile ilgili olarak A.Zima, A.Hasanov ve S.Cantuarov tarafından toplanan materyaller ve arşiv belgelerini içeren çok sayıda hacimli dosya bulunmaktadır.³

1 Site adresi: manuscript.lib.kg

2 Kırgız Cumhuriyeti, Millî Bilimler Akademisi, El Yazmalar Fonu, *Kırgızistan'da Millî Hareketler*, Dosya No. 297 (1631) ve 259 (1519); D.Medjitov İsyân Şahitlerinden Kayıtlar, 1946, Dosya No. 59; Kuzey Kırgızistan'da 1916 İsyanı, derleyenler M.Rabinoviç, İ.Linşits, V.Salim, 1941, Dosya No. 249 (1502); 1916 İsyanı Hakkında Materyaller, derleyen Pyaskovskiy, Dosya No. 191 (1043); 1916 İsyanı Hakkında Materyaller, derleyen D.Medjitov Dosya No. 257 (1514). Güney Kırgızistan'daki 1916 İsyanı Özellikleri Hakkında, derleyen K.Üsönbayev, Dosya No. 72; Dungan İsyanı, Derleyen Yusurov, Dosya No. 245 (1494).

3 Kırgız Cumhuriyeti, Millî Bilimler Akademisi, El Yazmalar Fonu, Zima.A.G. ve Hasanov.A. *Kırgızıya v Period Burjuazno-Demokratiçeskoy Revolyutsii*, Dosya No. 149; Şvets-Bazarniy, Oktyabr v Pişpeke, Dosya No. 84 (737). Arhivniye Materialy k sborniku Velikoy Oktyabrskoy Revolyutsii i Grajdanskaya Voyna Dosya No. 297 (1631); Krasnov.V. *Oktyabrskaya Revolyutsiya v Kirgizii*, Dosya No. 56.

El Yazmaların Yazarları ve Eserleri

El yazmaların yazarlarının çoğu kendi devrinin eğitimli insanları olduğu için halk içinde büyük itibar görmüşlerdir. Halk onları el yazma eserleri dolayısıyla tanımıştır. Bu insanlar Moldo olarak adlandırmıştır ve isimlerinin yanına Moldo kelimesi eklenerek çağrılmıştır. Moldo kelimesi eğitimli okuma yazmayı bilen kimselere verilen bir ünvanıdır. XX. yüzyılın başına gelindiğinde Kırgız aydınlarının kaleme almış olduğu 4 önemli eser basılmıştır. Bunlar: Moldo Kılıç'ın Kıssa-i Zelzele eseri Kazan'da, Osmonaali Sıdıkov'un 1913 ve 1914'te Muhtasar Tarih-i Kırgızıya ve Tarih-i Kırgız Şadmaniya adlı iki eseri Ufa'da ve Eşenaalı Arabayev ile Hamza Sarsekeev'in Alifba Yaki Oku eseri 1915'te Ufa'da basılmıştır.⁴ XX. yüzyılda yerli Kırgızların basılmış eserleri sayıca azdı ancak bildiklerini sözlü söyleme geleneği çok yaygındı. Bununla birlikte bir çok yerli eğitimli aydın eserlerini el yazma halinde kağıda dökmüşlerdi. El yazmaların yazarları, Rus Çarlığı'nın getirdiği siyasi, ekonomik ve sosyal düzeni anlatan yazılar kaleme almışlardır. Bazıları da Kırgızların eski hayat tarzları ve düzenleri değiştiği için Rus Çarlığı'na karşı endişe ve kaygılarını ortaya koymuşlardır. XX. yüzyılın başındaki önemli tarihi olaylar, 1916 isyanının çıkması, sebepleri ve sonucu yerli aydınların eserlerinde yer almıştır. Örneğin Aldaş Moldo'nun 1916 yılında yazdığı Ürkün adlı eser tarih biliminde kaynak olarak kullanılabilir niteliktedir. Ancak yerli aydınlar 1916 isyanı hakkında farklı fikirler ortaya koymuşlardır. Aldaş Moldo gibi aydınlar Rus Çarlığı'na karşı mücadele etmeye çağırırsa da, Nurmoldo, Talıp Moldo gibi aydınlar ise halkın telef olmaması için Rusya gibi büyük emperyalist devlet ile savaşmaktan kaçınmayı önermişlerdir.

Ek 1. İbrayım Abdrahmanov, Togolok Moldo ve manasçı Sayakbay Karalayev

4 Kakeev Askar, *Filosofskaya Mysl v Kırgızstane: Poiski i Problemi*, Bişkek 1995, s. 171.

Osmonaalı Sıdıkov (1879-1942) ilk Kırgız tarihçisi olarak bilinmektedir. Osmonaalı Sıdıkov uzun yıllar Kırgız tarihini ve şeceresini toplamıştır. Buhara medresesinden ve Kırgızistan'da yeni usul medreseden eğitim alan Osmonaalı Sıdıkov, okullarda öğretmen olarak çalışmıştır. Osmonaalı Sıdıkov'un 1913'te Muhtasar Tarih-i Kırgızıya, 1914'te Tarih-i Kırgız Şadmaniya adlı eserleri Ufa şehrinde basılmıştır. Osmonaalı Sıdıkov'un eserlerinde Kırgızların tarihi ve şeceresi ele alınmıştır. Osmonaalı Sıdıkov kaleme aldığı olaylara bizzat şahit olmuştur.

Manasçı ve folklor araştırmacısı İbrayım Abdrahmanov'un (1888-1967) Kırgızistan Cumhuriyeti Millî Bilimler Akademisi El Yazmalar Fonu'nda az sayıda kayıtlı eseri bulunmaktadır. İbrayım Abdrahmanov 1905 yılında Karakol'daki yeni usul mektebinden mezun olduktan sonra Ceti-Ögüz'de öğretmen olarak çalışmıştır. El yazmada XX. yüzyılın başındaki Kırgızların hayatı ve kültürü ile ilgili bilgileri bulabiliriz.⁵ İbrayım Abdrahmanov zamanının eğitilmiş kişiliklerinden biri olmakla beraber kendisi de Manas destanını söyleyenlerdendir. İbrayım Abdrahmanov 1922-1926 yıllarında E.Arabayev'in tavsiye ve yönlendirmesi ile ünlü manasçı Sagımbay Orozbekov'dan destanın birinci bölümünü dinleyerek kağıda geçirmiştir. Edebyatçı yazar Ziyaş Bektenov, İbrayım Abdrahmanov'un Sagımbay'dan derlediği Manas destanı, edebi sanat açısından ve olayları tam anlatması bakımından diğer örneklerine göre çok değerli olduğunu belirtmiştir.⁶

Kırgızların folklor ve edebiyat eserlerini toplayıp Kırgız kültürüne büyük katkı sağlayanların birisi Kayum Miftakov'dur. Folklorcu ve bilim adamı Kayum Miftakov (1892-1949) kendisi Başkurttur. Başkurdistan'ın Nimbat köyünde doğmuştur. Ufa'daki Rasuliya dini mektebini ve Galiya medresesini tamamlamıştır. 1907 yılından itibaren Kazak, 1916 yılından itibaren Kırgız halklarının sözlü eserlerini toplamaya başlamıştır. 1916 yılından 1949'a kadar Kırgızistan'da yaşamıştır. Talas, Isık-Göl, Narın bölgelerinden şiir, masal, şecere, atasözleri ve destanları toplamıştır. 1938-1945 yılları arasında Canıbay Kojekoğlu'nun anlattığı Ak Möör ve Semetey destanlarını kağıda geçirmiştir. 1947 yılında Kırgızistan'ın güneyindeki Nookat ve Alay bölgelerinden etnografik, tarihi ve folklorik materyalleri toplamıştır.⁷ Millî Bilimler Akademisi El Yazmalar Fonu'nda Kayum Miftakov'un bir çok eserleri mevcuttur. Kayum Miftakov Manas destanını halk ağzından dinleyerek

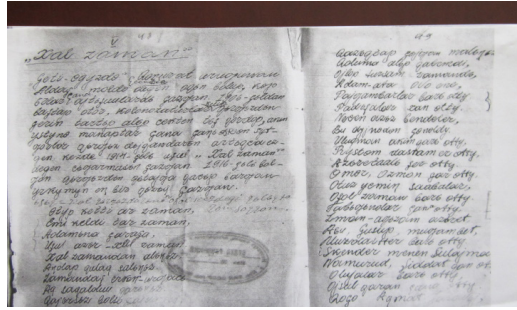
5 Kırgız Cumhuriyeti, Millî Bilimler Akademisi, El Yazmalar Fonu, *İbrayım Abdrahmanov*, Dosya No. 129, s.56.

6 Bektenov Ziyaş, *Zamandaşarım Cönündö Eskerüü (Adabiy Eskerüü)*, Bişkek 1996, s.24-25.

7 *Kırgız Tarihi*, ed. A.Asankanov, Bişkek 2003, s.291.

derlemiştir. Kayum Miftakov kendi özgeçmişinde 1922 yılında folklor materyallerini toplamak amacıyla Narın'da kulüp organize ettiğini, o sırada Sağımbay Orozbekov'dan Manas'ın Gençliği ve İlk Kazat bölümlerini kağıda aktardığını dile getirmektedir.⁸

Aldaş Moldo (Aldayar Ceenike Uulu) (1874-1930) şair olarak tanınmaktadır. Aldaş Moldo Karakol şehrindeki cedit okulunda eğitim gördükten sonra öğretmen olarak çalışmıştır. 1905-1906 yıllarında Ceti-Ögüz'ün Sarı Con yaylasında göçebe mektebi düzenleyip çocukları okutmaya başlamıştır. Aldaş Moldo kendi mektebinde sadece dini bilimleri değil, coğrafya ve fen bilimlerini de okutmuştur.⁹ Aldaş Moldo Kırgız dilini okutmaya da önem vermiş, kendi imkanıyla Arap harfleri ile Kırgızca alfabe yazmış ve çocuklara eğitim verirken kullanmıştır.¹⁰ Aldaş Moldo'nun bu alfabe kitabı ilk Kırgızca ders kitabı sayılmaktadır. Aldaş Moldo 1905 yılında Seçim, 1912'de Barakan Hakkında Beyan, 1914'de Hal Zaman şiirlerini kaleme almıştır. Eserlerinde Rus Çarlığı'na bağlandıktan sonraki siyasi durumu, tarihi olayları, çarlığın idari yapısını yansıtmıştır. Aynı zamanda Rus Çarlığı'na bağlanmanın olumlu taraflarını ve sömürgeci siyasetin getirdiği olumsuz taraflarını tahlil etmiştir.¹¹

Ek 2. Aldaş Moldo'nun Hal Zaman adlı eserinden

8 Kırgız Cumhuriyeti, Millî Bilimler Akademisi, El Yazmalar Fonu, Kayum Miftakov, Dosya No. 98 (96), s.6.

9 Kırgız Cumhuriyeti, Millî Bilimler Akademisi, El Yazmalar Fonu, Aldaş Moldo, Dosya No. 754, s.5-8.

10 Baygaziyevev Sovetbek, Pedagogikalık Ruhaniyat, Bişkek 2008, s.140.

11 Tillebayev S, *Beş Moldo. Moldo Niyza, Nurmoldo, Moldo Kılıç, Aldaş Moldo, Moldo Bağış*, Bişkek 2004, s. 100.

Talıp Baybolot Uulu (Talıp Moldo) (1848-1949) 1860 yılında Karakol'da Kaşgarlı bir Uygur'dan okuma yazmayı öğrenmiştir. Talıp Moldo'nun anlattıklarını 1947 yılında A. Aldaşev kağıda aktarmıştır ve bu el yazma Milli Bilimler Akademisi El Yazmalar Fonu'nda kayıtlıdır. Talıp Moldo'nun kendisinin verdiği bilgiye göre, 1860 yılında Karakol şehrindeki Kocoşun adlı Kaşgarlı bir Uygur'dan bir ay Türk alfabesini öğrenmiştir. 1869-1873 yılları arasında Baygazı adlı zengin tacirin ticaret işleriyle uğraşarak Doğu Türkistan'ın Kuça, Kaşgar, Turpan, Ak-Suu, Ürümçü, Karaşar şehirlerinde bulunmuştur. Talıp Moldo Arapça yazılmış bir çok eser okumuştur. Talıp Moldo tarih, felsefe, coğrafya, astronomi ve kimya gibi çeşitli bilimlere ilgi duyuyordu. O, eski Yunan felsefesinden Marks-Engels'den Lenin'in materialist felsefesine kadar birçok eser okumuştur. Sovyet yönetimi kurulduktan sonra, yeni rejimin halkı yerleşik hayat tarzına geçirme siyaseti çerçevesinde Ceti-Ögüz ilçesinde Çırac adlı köyü kurmuştur. Bu köye kendi boyunun Konurat urugundan olanları yerleştirmiştir. Adı geçen bu köy Kırgızların yerleşik hayat tarzına geçtiği ilk köylerden birisi olma özelliğini taşımıştır.¹² Talıp Moldo, Sovyet yönetimi kurulduktan sonra bazı makalelerini Erkin Too gazetesinde yayınlamıştır. Özellikle Talıp Moldo'nun tarihi ve etnografik bilgilerinin bir arada bulunduğu "Kırgız, Kırgızın Kökü, Boy Yapısı Ve Çeşitli Gelenekleri" adlı eseri çok değerlidir.

XX. yüzyılın başındaki aydınların birisi Müsüralı Kopobayev 1895'te doğmuştur. Cedit okulunda eğitim görmüştür. Müsüralı Kopobayev'in kendisinin yazdığı özgeçmişinde Kırgız, Kazak, Tatar, Özbek dillerini bildiğini belirtmektedir.¹³

Moldo Kılıç Şamırkan Uulu (1866-1917) cedit okulunda eğitim almış ve sonrasında çocukları eğitmiştir. Çocuklara eğitim vermede yeni usul yöntemini kullanmış, fen bilimlerini de okutmuştur. Moldo Kılıç ilk defa çocuklara Kırgız dilinde eğitim vermiştir. Yazdığı şiirlerinden çocuklara ana dilini okutmada faydalanmıştır. Sonradan Kılıç'ın Kırgızca eğitim verme yöntemini Narın, Isık-Göl ve Çüy bölgesindeki hocalık yapan başka moldolar da kullanmışlardır. Moldo Kılıç, Tatar ve Kazak dillerinde yayınlanan Tercüman, Yulduz ve Aykap gibi gazeteler okuyordu. Moldo Kılıç'ın Zar Zaman, Bürküttün Toyu (Kartalın Toyu), Çüy Bayanı (Çüy Beyanı), Balban (Pehlivan), Kerme Too gibi şiirleri mevcuttur. Moldo Kılıç kendi eserlerinde

12 Kırgız Cumhuriyeti Milli Bilimler Akademisi El Yazmalar Fonu, *Talıp Baybolot Uulu*, Dosya No. 396 (185), s.6-8.

13 Kırgızistan Cumhuriyeti Siyasi Belgeler Merkez Devlet Arşivi, Fon.415, liste.3, Dosya No. 195, s. 10-14.

Rus Çarlığı dönemindeki Kırgızların hayatını, siyasi durumunu, sosyal yapısını ve Rus Çarlığı'nın getirdiği yenilikleri yansıtmıştır. O, Rus Çarlığı'nın sömürgeci siyasetini tenkit etmiş, halkın dini bağılıklarının azalmasından endişe etmiştir. Sovyet döneminde Moldo Kılıç'ın eserlerin burjuvazi milliyetçi, gerici muhafazakar olarak değerlendirildiği için onların detaylı şekilde araştırılmasına izin verilmemiştir. Onun hayatı ve eserlerini araştıran Tazabek Samançin'e göre Moldo Kılıç'ın eğitim aldığı köyündeki medresede yeni usul yani usulü cedid yöntemi kullanılmıştır.¹⁴ Ekim Devrimi'ne kadar Çüy bölgesi Sokuluk köyündeki cedid okulunun öğretmeni olan Aydarkan Colin adlı molla, Moldo Kılıç'ın bir çok eserlerini çocukların yetiştirilmesinde kullanıyordu. Aydarkan Colin kendisi yeni usul mektebini tamamladığı için sadece dini ilimleri değil, matematik, coğrafya, astronomi, coğrafya bilimlerini, Tatar dilini ve ayrıca Tatar edebiyatını okutmuştur.

Yerli aydınların birisi de Nasirdin Böömbayev'dir (1891-1937). Nasirdin Böömbayev medresede eğitim gördükten sonra öğretmen olarak çalışmıştır. 1916 yılında Çin'e kaçmaya mecbur olmuştur. Kaşgar'da bulunduğu sırada çocukları okutmuştur. 1917 yılında vatanına döndükten sonra Narın, Isık-Göl ve Çüy bölgelerindeki mekteplerde öğretmen olarak çalışmıştır. Nasirdin Böömbayev'in Böömbayev Nasirdindin Sancırası (Böömbayev Nasirdin'in Şeceresi) adlı eseri değerlidir. Eser insanoğlunun ortaya çıkması, eski Sakalar ve Türk kökenli halkların ortaya çıkması, Moğol dönemi ve Kırgız boylarının tarihi gibi konuları içermektedir.

Ek 3. Göçebe yaz okulu öğrencileri, 1910.

Tanınmış şairlerin birisi Togolok Moldo'dur (Bayımbet Abdrahmanov) (1860-1942). Togolok Moldo Tokmok'ta açılan cedid okullarında çalışan öğ-

14 Samançin T, *Kılıç-Cazuuçu Akın. XIX cana XX Kılımdın Başındağı Kırgız Adabiyatının Tarıhınan*, Frunze 1948, s.32.

retmenler ile iyi ilişki içindeydi. Onlardan Tatar, Özbek, Kazak ve Rus dilinde yayınlanan gazete dergi ve kitapları alıp okuyordu. Bir çok şiir yazmış olan Togolok Moldo, Manasçı da olarak tanınmıştır. 18 yaşında Tinıbek adlı manasçıdan Manas destanını öğrenmiştir. Togolok Moldo Kırgızların tarihi ve şecerelerini toplamıştır. Kendisi tarafından seslendirilen Manas Destanı örneklerini, topladığı tarihi olayları ve şecereleri kağıda döküp Kırgız Bilimler Akademisi'ne teslim etmiştir. Togolok Moldo'nun söylediği Manas ve Semetey destanları, O'nun topladığı tarih ve şecere bilgilerini Bilimler Akademisi'nde kayıtlıdır.

XX. yüzyılın başındaki aydınların birisi Müsüralı Kopobayev 1895'te doğmuştur. Tokmok'ta bulunan cedit okulunda eğitim görmüştür. Müsüralı Kopobayev'in kendisinin yazdığı özgeçmişinde Kırgız, Kazak, Tatar, Özbek dillerini bildiğini belirtmektedir.¹⁵ Müsüralı Kopobayev'in inisiyatifi ile Kemir vadisindeki köylerde mektepler açılmıştır.¹⁶

Kırgızistan'da Kültürel Hayatın El Yazmalarda Yansıtılması

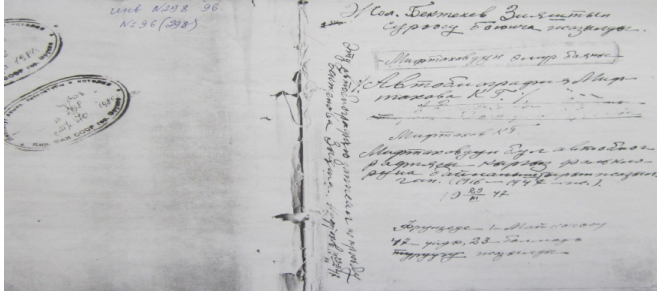
Sovyet döneminde 1917 Ekim İhtilali ve Sovyet devletinin kurulması sonucu Kırgızların okur yazar oldukları, o zamana kadar yazma ve edebiyatının bulunmadığı sürekli dile getirilmiştir. Oysa el yazmaları tahlil edilirse, 1917 yılına kadar eğitilmiş Kırgız aydınlarının bir hayli çok olduğu ve bu aydınların eserler kaleme aldıkları görülecektir. Sovyet döneminde 1917 yılına kadarki dönemde yerli aydınlar tarafından yazılan eserler burjuvazi bakış açısını savunan ve reaksiyonist olarak değerlendirilmiştir. El yazma yazarlarının çoğu Kırgızistan'daki cedit okullarında verilen eğitimi savunmuşlar ve mekteplerde ders vermişlerdir, hatta kendi inisiyatifleri ile okullar da açmışlardır.

XIX yüzyılın sonunda ceditçilik hareketi Türkistan'da yayılmıştır. Ceditçiler değişimin ilk önce Müslümanların eğitiminden başlaması gerektiğini öne sürüyorlardı. Sovyet dönemindeki araştırmalarda ceditçilik hareketi burjuvazi taraftarı, milliyetçi ve Panislamist, Panturkizm ideolojisini propaganda eden karşı ihtilalci hareket olarak değerlendirilmiştir. Yeni usülde eğitim veren Kazan'daki Muhammadiya, Kasımiya, Ufa'daki Galiya, Usmaniya, Orenburg'daki Husainya gibi büyük medreselerde diğer Orta Asyalılar gibi Kırgızlar da eğitim görmüşlerdir. Sonradan onların çoğu Kırgız millî kültürünü araştırmaya başlayarak, millî kültürün geliştirilmesi gerekliliğini anlamışlardır.

15 Kırgızistan Cumhuriyeti Siyasi Belgeler Merkez Devlet Arşivi, M.Kopobayev'in şahsi dosyası, Fon.415, liste.3, Dosya No. 195, s. 10-14.

16 Sasıkbayev Satkın, *Tandalgan Çığarmalar*, Frunze Kırgızistan Yay., 1977, s.130-131.

1917 yılı öncesi bütün Türkistan'da yeni usulde eğitim veren mekteplerin sayısı 100 kadardır ve onların 30'u Kırgızistan'da açılmıştır. Rus Çarlığı'nın başka yerlerinde yeni usül okullara Rus yönetimi ve kadimciler karşı olmuşlar, faaliyetlerini engellemeye çalışmışlardır. Fakat Kırgızistan'da büyük engellemelerin olmadığı söylenebilir. Aksine Şabdan Cantayoğlu, Kanat İbibeoğlu, Dür Soorombayoğlu, Sagaalı Manap gibi varlıklı Kırgızlar mektep ve medreseleri açıp öğretmenlerin maaşlarını ödemişlerdir. Osmonaalı Sıdıkov eserlerinde Kırgız tarihi ve şeceresinin yanında Kırgızistan'da kurulan medreseleri, cedit okullarını Rus-Tuzem okullarını, bu okulların kimler tarafından kurulduğunu ve bu okullardan eğitim alan şahısları aktarmaktadır. Osmonaalı Sıdıkov Kırgızların eğitim durumu, cedit okullarının daha kapsamlı eğitim verdiklerini ve Kırgızların arasındaki aydın kimseleri ve faaliyetlerini belirtmektedir.¹⁷

Ek 4. Kayum Miftakov'un el yazması

Rus Çarlığı bölgede idari yönetim işinde yardımcı olmaları amacıyla Rus-Tuzem okulların açmıştır. Rus-Tuzem okulları ile cedit okulları arasında büyük farklar bulunuyordu. Rus Tuzem okullarında eğitim görenler sömürgeci Rus Çarlığı'nın idari yönetim işinde yardımcı olmaları için tercüman veya katip olarak yetiştirilmişlerdir. Cedit okullarında yetişenler ise çağdaş eğitim almanın dışında milliyetçi ve vatansever olarak yetişiyorlardı. İbrayım Abdrahmanov Rus-Tuzem okullarının yeniden açıldığı dönemde Kırgızların, asker olacaklarından korkup çocuklarını bu okullara verme taraftarı olmadıklarını, cedit müslüman mektepleri açıldığında ise halkın çocuklarını okutmaya başladıklarını anlatmaktadır. I. Abdrahmanov Kırgızların XX. yüzyıl başarılarındaki hayatı ve kültürü hakkında bilgileri vermektedir.¹⁸

17 Sıdıkov Osmonaalı, *Tarih Kırgız Şadmaniya*, Kırgız Şeceresi, Ufa, Vostochnaya Peçat Yay., 1914, s. 14-28; Sıdıkov Osmonaalı, *Tarih Kırgız Şadmaniya*, Bişkek 1990, s. 39.

18 Kırgız Cumhuriyeti, Milli Bilimler Akademisi, El Yazmalar Fonu, İbrayım Abdrahmanov, Dosya No. 129, s. 60-65.

Aldaş Moldo Hal Zaman adlı eserinde Rus-Tuzem okullarını tamamlayanların kâtip veya tercüman makamından hiç yükselmediklerini tenkit ederek cedit okullarını övmektedir.¹⁹

Kayum Miftakov'un Millî Bilimler Akademisi El Yazmalar Fonu'nda bulunan eserinde XX. yüzyılın başı Rusya Çarlığı'nda yaşayan Müslüman halk için önemli sayılan ceditçilik hareketinin temsilcilerinin Kırgızistan'daki faaliyetlerine değinmiştir. K. Miftakov'un bu el yazması önemli tarihi bir kaynaktır. Kayum Miftakov XX. yüzyılın başındaki Rus Çarlığı'ndaki cedit hareketi ve ceditçilerin Kırgızistan'daki faaliyetlerini, yeni usül mekteplerinin kadim mekteplerden üstünlüğünü el yazmalarında ortaya koymuştur. Yazar bu hakkında şöyle demektedir: "Troitskiy'e geldikten sonra o devirlerde bütün Tatar, Başkır, Kazaklar arasında meşhur olan Rasuliye medresesine 4.sınıfa girdim. Bu olay benim için çok önemli idi. Başkurdistan'da eski molla okulları kadim okulları idi. Rasuliye okulu ise cedit usulündeki okul idi. Onun 800 öğrencisi vardı ve onlar 16 sınıfa bölünmüştü. Benim için öğrenim çok zor oldu. Çünkü ben, kadim okulundayken okuma yazmam iyi değil idi. Cedit okulunda ise hesap, tarih, coğrafi, Tatar dili, dinî ve başka dersler vardı."²⁰

Talıp Moldo Türk dilini de öğrendiği için İstanbul'dan posta yoluyla kitap, dergi ve gazeteler alıyordu. Talıp Moldo'nun Karakol'da müslüman kütüphanesinin açıldığı hakkında verdiği bilgi ilginçtir. Yazar bununla ilgili olarak şöyle demektedir: "Karakol'da Müslüman kütüphanesi açıldığı zaman Türk dilinde yazılan, İstanbul'da basılmış 14683 kitap bulunuyordu ve ben onların hepsini okudum. Kitapları kullanma kuralları aldığımız kitabı bir hafta içinde tekrar vermek gerekiyordu. Eğer kitap kaybolursa ceza olarak altı kuruş ödeniyordu. O kitapları Kırgızlardan tek kişi ben ve tatarlardan 5-6 kişi okuyoduk. Kütüphane halkın ortak topladıkları parayla kurulmuştu. Kütüphaneyi Nadırşin Salih adlı Tatar hoca yönetiyordu. Nadırşin Salih cedit okullarında ve sonradan da Sovyet okullarında öğretmen olarak çalışmıştı.²¹ İbrayım Abdrahmanov el yazmasında Talıp Moldo'nun eğitimi olduğunu ve Tercüman başta olmak üzere Rusya'da basılan gazete, dergi ve kitapları da getirtip okuduğunu ve onları hemşerilerine anlattığını belirtmektedir.²²

19 *Muras*, Frunze 1990, s.186.

20 Kırgız Cumhuriyeti, Millî Bilimler Akademisi, *El Yazmalar Fonu K.Miftakov'dun Ömür Bayanı*, Dosya No. 298 (96), s. 6-7.

21 Kırgız Cumhuriyeti, Millî Bilimler Akademisi, El Yazmalar Fonu, *Talıp Baybolot Uulu*, Dosya No. 396 (185), s. 6-7.

22 Kırgız Cumhuriyeti, Millî Bilimler Akademisi, El Yazmalar Fonu, *İbrayım Abdrahmanov*,

Ibrayım Abdrahmanov'un el yazmasında arlık döneminde Kırgızistan'da eğitim adlı bölümünde Isık-Gl bölgesindeki cedit hareketi ve yeni usl mekteplerinin kimler tarafından açıldığı ve buralarda kimlerin eğitim gördüğü anlatılmaktadır. 1909 yılında Kodontay adlı manap, 1909'da Barakan ınıbay Uulu, Baygazı manap, 1912'de Sake adlı manap Isık-Gl bölgesinde mektep açmışlardır. Ibrayım Abdrahmanov XX. yüzyılın başında yayınlanan kitaplar, Türkistan'da hangi eserler ve gazetelerin yayıldığını belirtmektedir.²³

Ek 5. Kırgızistanlı ceditiler

Dosya No. 129, s. 66.

23 Kırgız Cumhuriyeti, Milli Bilimler Akademisi, El Yazmalar Fonu, *Ibrayım Abdrahmanov*, Dosya No. 129, s. 56-68.

Sonuç

XIX yy. sonu ve XX yy. başındaki (1917 Sovyet yönetimi kurulana kadar) Kırgızistan tarihinin araştırılmasında el yazmalar başvurulması gereken önemli kaynaktır. Çünkü el yazmalarda adı geçen dönem ile ilgili bir çok bilgiler yer almaktadır. El yazmalarda XIX. yüzyılda Kırgızistan'ın Rus Çarlığı'na bağlanmasından sonraki Kırgızların siyasi, ekonomik, sosyo-kültürel hayatındaki değişiklikler yansıtılmıştır.

El yazmaların çoğunun kendi devrindeki olaylara bizzat şahit olan ve okuma yazmayı bilen aydın kimseler tarafından yazılması onların tarihi kaynak olarak değerini artırmaktadır. Aynı zamanda Kırgızistan'daki ceditçilik hareketinin araştırılmasında el yazmalar değerli kaynak niteliğini taşımaktadır. El yazmaların yazarlarının çoğu cedit okullarında eğitim almışlar ve sonradan kendileri de Kırgızistan'da yeni usul okullar açmışlar, Kırgız eğitim sisteminin temelini atmışlar ve böylelikle bölgenin medeni hayatını iyileştirmeye büyük katkı sağlamışlardır. E. Arabayev, K. Miftakov, Togolok Moldo, Moldo Kılıç, Aldaş Moldo, K. Tınıstanov, M. Kopobayev ve diğer bir çok dilci, şair, folklorcu aydınların kendi eserlerini kaleme almakla beraber eğitim alanında da büyük faaliyetler yaptıkları bilinmektedir. Fakat tarihi olayların araştırılmasında el yazmaların yazarlarının subjektif bakış açılarını yansıttıkları da dikkate alınması gereken bir detaydır. Bu nedenle bu eserlerdeki bilgilerin eleştiri süzgeçinden geçirilerek kullanılması uygundur. Günümüzde Kırgızistan bilim dünyasında bir çok el yazmalar hâlâ yayınlanmaya devam etmektedir. Fakat hâlâ tam araştırılmayan ve bilinmeyen el yazmaların sayısı da çoktur. Şüphesiz bunların gelecekte iyice araştırılıp topluma sunulması gerekmektedir.

KAYNAKLAR

El Yazmaları ve Arşiv Belgeleri

Kırgız Cumhuriyeti, Millî Bilimler Akademisi, El Yazmalar Fonu, *Ibrayım Abdrahmanov*, Dosya No. 129, s.56.

Kırgız Cumhuriyeti, Millî Bilimler Akademisi, El Yazmalar Fonu, *Aldaş Moldo*, Dosya No. 754.

Kırgız Cumhuriyeti, Millî Bilimler Akademisi, El Yazmalar Fonu, *Talıp Baybolot Uulu*, Dosya No. 396.

Kırgızistan Cumhuriyeti Siyasi Belgeler Merkez Devlet Arşivi, *M.Ko-pobayev'in şahsi dosyası*, Fon.415, liste.3, Dosya No. 195.

Kırgız Cumhuriyeti, Millî Bilimler Akademisi, El Yazmalar Fonu, *Ibrayım Abdrahmanov*, Dosya No. 129.

Kırgız Cumhuriyeti, Millî Bilimler Akademisi, El Yazmalar Fonu, *K. Miftakovdun Ömür Bayanı*, Dosya No. 298.

Kırgız Cumhuriyeti, Millî Bilimler Akademisi, El Yazmalar Fonu, *Kırgızistan'da Millî Hareketler*, Dosya No. 297 (1631) ve 259 (1519).

Kırgız Cumhuriyeti, Millî Bilimler Akademisi, El Yazmalar Fonu, *D. Medjitov İsyân Şahitlerinden Kayıtlar*, 1946, Dosya No. 59.

Kırgız Cumhuriyeti, Millî Bilimler Akademisi, El Yazmalar Fonu, *Kuzey Kırgızistan'da 1916 İsyanı*, derleyenler M.Rabinoviç, İ.Linşits, V.Salim, 1941, Dosya No. 249 (1502).

Kırgız Cumhuriyeti, Millî Bilimler Akademisi, El Yazmalar Fonu, *1916 İsyanı Hakkında Materyaller*, derleyen Pyaskovskiy, Dosya No. 191 (1043).

Kırgız Cumhuriyeti, Millî Bilimler Akademisi, El Yazmalar Fonu, *1916 İsyanı Hakkında Materyaller*, derleyen D.Medjitov Dosya No. 257 (1514).

Kırgız Cumhuriyeti, Millî Bilimler Akademisi, El Yazmalar Fonu, *Güney Kırgızistan'daki 1916 İsyanı Özellikleri Hakkında*, derleyen K.Üsönbayev, Dosya No. 72.

Kırgız Cumhuriyeti, Millî Bilimler Akademisi, El Yazmalar Fonu, *Dungan İsyanı*, Derleyen Yusurov, Dosya No. 245 (1494).

Kırgız Cumhuriyeti, Millî Bilimler Akademisi, El Yazmalar Fonu, *Zi-ma.A.G. ve Hasanov.A. Kırgızıya v Period Burjuazno-Demokratiçeskoj Revolyutsii*, Dosya No. 149.

Kırgız Cumhuriyeti, Millî Bilimler Akademisi, El Yazmalar Fonu, Şvets-Bazarnıy, Oktyabr v Pişpeke, Dosya No. 84 (737). Kırgız Cumhuriyeti, Millî Bilimler Akademisi, El Yazmalar Fonu, Arhivniye Materiyalı k sborniku Velikoy Oktyabrskoy Revolyutsii i Grajdanskaya Voyna Dosya No. "297 (1631).

Kırgız Cumhuriyeti, Millî Bilimler Akademisi, El Yazmalar Fonu, Krasnov.V. Oktyabrskaya Revolyutsiya v Kirgizii, Dosya No. 56.

Kitaplar

Kakeev Askar, *Filosofskaya Mısl v Kırgızstane: Poiski i Problemi*, Bişkek 1995.

Bektenov Ziyaş, *Zamandaştarım Cönündö Eskerüü (Adabiy Eskerüü)*, Bişkek 1996.

Kırgız Tarihi, Editör A. Asankanov, Bişkek 2003.

Baygaziyevev Sovetbek, *Pedagogikalık Rubaniyat*, Bişkek 2008.

Samançin Tazabek, *Kılıç-Cazuuçu Akın. XIX cana XX Kılımdın Başında-gı Kırgız Adabiyatınının Tarıhınan*, Frunze 1948.

Muras, Frunze 1990.

Sıdıkov Osmonaalı, *Tarılı Kırgız Şadmaniya*, Kırgız Şeceresi, Ufa, Vos-toçnaya Peçat Yay., 1914.

Sıdıkov Osmonaalı, *Tarılı Kırgız Şadmaniya*, Bişkek 1990.

Tillebayev S, *Beş Moldo. Moldo Niyza, Nurmoldo, Moldo Kılıç, Aldaş Mol-do, Moldo Bağış*, Bişkek 2004.

Sasıkbayev Satkın, *Tandalgan Çıgarmalar*, Frunze Kırgızstan Yay., 1977.

